Némethy Mária beszélgetése Gyurácz Ferenccel a kommunista irodalompolitikáról

– Egy kiadó a szocializmusban indexre tett könyveket jelentet meg sorra. Elsőként Kosáryné Réz Lola műveit, aki a nők helyzetével foglalkozott regényeiben. Az irodalomtörténészt kérdezem: a kommunista diktatúra idején hogyan működött a tilalom, miért kerültek bizonyos szerzők indexre?

– Az éppen aktuális hatalom a történelem kezdete óta fontosnak tartotta kézben tartani, de legalábbis befolyásolni az emberek gondolkodását, és ennek érdekében szabályozni információhoz jutásuk módját. Ez tulajdonképpen érthető, és bizonyos vonatkozásaiban (pl. ami a gyerekek egészséges személyiségfejlődésének megóvását illeti) helyes, utóbbira ma is szükség volna. A kommunista és más türelmetlen politikai rendszerek azonban az elmúlt évszázadban egészen extrém módon nyomták el az önálló gondolkodás megnyilvánulásait. 1945-ben a törvénytelenül működő ún. „Ideiglenes Nemzeti Kormány" rendeletet hozott többezer fasisztának és népellenesnek minősített könyv összegyűjtéséről és megsemmisítéséről. Ha e könyvek tényleg „fasiszták" vagy „népellenesek" lettek volna, az eljárás akkor is kifogásolható lenne, de nagy részük sem egyik, sem másik nem volt – így a szombathelyi Kuntár Lajos: *A véres Don* című harctéri riportkönyve sem, amely kifejezetten jóindulattal szólt például az orosz népről, mégis bezúzták, szerzőjét meghurcolták.

De akinek nem zúzták be a könyvét, hosszú ideig azok nagy része sem publikálhatott. Nemcsak az olyan lektűr-írókat tiltották be, mint az említett Kosáryné, hanem az ötvenes években az irodalom, a zene és a humán tudomány legnagyobbjai hallgatásra kényszerültek, hogy csak Weöres Sándort, Németh Lászlót, Kodolányi Jánost, a néprajzos Lükő Gábort, a zeneszerző Lajtha Lászlót, vagy a börtönben meggyilkolt történészt, Hóman Bálintot említsem.

1956 után bonyolultabb képlet érvényesült. A korábbi műkedvelő színész és pártmunkás, Aczél György vette át a kultúra „irányítását", aki ritkábban használta a korbácsot, és többször a mézesmadzagot. Erre bizony sokan ráragadtak. Egész sor tehetséges író életműve veszít utólag is az értékéből azért, mert az érvényesülésért engedményeket tettek. Szavuk és erkölcsük hitele csappant meg, márpedig ez az író legfőbb tőkéje. De voltak azért, akik tiszták maradtak – vagy úgy, hogy lemondtak a nyilvánosságról, mint Hamvas Béla, vagy úgy, hogy pontosan lehetett tudni, hogy milyen közösségi célért kötik meg az alkut, mint pl. a nemzeti tudat erősítésén dolgozó Illyés Gyula. Aczélnak egyébként leginkább az szúrta a szemét, ami elkötelezetten magyar és keresztény. Az avantgárdnak a nyolcvanas években már utat engedett, de pl. az elcsatolt területek sorsa akkor is tabu volt. Olyannyira, hogy még József Attila verseskötetéből is kicenzúrázták a Trianon ellen tiltakozó verseket.

– Amikor az Életünk című folyóiratnál dolgoztál, volt-e indexes tapasztalatod?

– Akadtak ilyenek, de apróságok, röstellnék velük előhozakodni. Ezeket inkább még szerzőként tapasztaltam meg a nyolcvanas évek közepe körül, mert amikor én az Életünkhöz kerültem, 1987 szeptemberében, már nem a „fortélyos félelem", hanem sajnos jórészt a cinizmus kezdte áthatni a magyar szellemi életet. Javában folyt mind a líra, mind a próza kiüresítése, nemzeti hajszálgyökereitől való elszakítása (most már nem a hatalom, hanem egyes írók és kritikusok részéről), ami mára többek között odavezetett, hogy egy hazájáról csak fintorogva beszélő, fő művében nyelvhelyességi hibákat ejtő korábbi bohózat-író lehet irodalmunk reprezentánsa a világban.

Ami az *Életünk* szerkesztői gyakorlatát illeti, mindenért Pete Gyuri tartotta a hátát. Neki havonta raportra kellett mennie az ún. főszerkesztői értekezletekre a minisztériumba vagy a pártközpontba. Okosnak kellett lennie, mint a kígyó, és szelídnek, mint a galamb.

– Anno úgy kaptam magyar irodalom szakos diplomát, hogy a XX. század egyik legnagyobb magyar írójának tartott Márai Sándornak még a nevét sem hallottam. Vele mi volt a baj?
– Márai Sándor az emigrációban a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. Ezzel a neve tabuvá lett itthon. Ha van valódi „polgári" író (e fogalom minden rokon- és minden ellenszenves tartozékával), ő igazán az, ráadásul elég jó író, s ez így együtt nagy bűn volt. De ő maga is elutasított minden közösködést a rendszerrel. Szigorú következetessége engem némileg Mindszenty bíborosra emlékeztet, noha egyébként persze ég és föld a két személyiség.

– Timár Péter filmjében, a "6:3, avagy játszd újra Tutti"-ban felvillannak a Sztálin születésnapjára köszöntőket író magyar írók. Erkölcsi értelemben milyennek látod a kor íróit, költőit?
– Néhány nyilvánvaló gazemberen kívül a többséget áldozatnak látom. Még talán saját korosztályom azon tagjait is, akik túlzásba vitték az alkalmazkodást, akár a „rendszerhez", akár – az idők változását észlelve – az említett „cinikusokhoz". Rokonszenvem azoké, akik nemcsak elvont erkölcsi eszményekhez próbáltak hűségesek maradni, hanem a magyar múlthoz is, amelynek Isten után mindent köszönhetnek: a gyönyörűséges magyar nyelvet elsősorban.

– Kiadóként hamarosan megjelentetsz egy ugyancsak indexre tett írónőről, Tormay Cécile-ről szóló monográfiát. Őt a két háború között Nobel-díjra jelölték. Miért nem ismerhettük műveit?
– Tormay Cécile 43 éves koráig kozmopolita és individualista író volt, jött-ment a külföldi szalonok között, művei több nyelven is sikert arattak. De 1918–19-ben a saját bőrén is megtapasztalta, hova vezet, ha egy ország hazátlan bitangok kezébe kerül. Ekkor ébredt rá magyarságára, s ettől fogva mindent megtett azért, hogy ez többé ne fordulhasson elő. S amikor újra előfordult, akkor bezúzták a könyveit. A szombathelyi Kollarits Krisztina írt róla okos könyvet, amit december 13-án fél ötkor mutatunk be a Berzsenyi Könyvtárban.